

אחדות ישראל

- פרק א - מעלת אחדות ישראל
- פרק ב - הסיבה לאחדות בישראל
- פרק ג - אלו שאינם כלולים באחדות זו
- פרק ד - נגד המפלגתיות
- פרק ה - הברכה באגודה הרעיונית
- פרק ו - הצד הרעיוני והצד המעשי

פרק א - מעלת אחדות ישראל

אמרו חז"ל: "משל] לפלטין שהיתה בנויה על גבי ספינות. כל זמן שהספינות מחוברות, פלטין שעל גביהן עומדת. כך כביכול כסאו [של הקב"ה] מבוסס למעלה בזמן שישראל עושין אגודה אחת"¹.

ועוד אמרו: "בזמן שישראל עושין חבורה אחת, אפילו עבודה זרה ביניהם, אין מידת הדין נוגעת בהם"².

"וכן אתה מוצא שאין ישראל נגאלין עד שיהיו אגודה אחת"³; "נעשו ישראל אגודה אחת – התקינו עצמכם לגאולה"⁴.

1. במ"ר טו.
2. תנחומא שופטים, יח.
3. תנחומא ניצבים, א.
4. ב"ר צח. ב.

פרק ב - הסיבה לאחדות בישראל

המהר"ל מבאר, "כי מן דבר שהוא אחד לא יבוא רק אחד"⁵. ה' שהוא יחידי ברא את ישראל, שהם עם אחד. כך מפורש בתפילת עמידה של מנחה של שבת: "אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"⁶.

אנו עם אחד מפני שיש לנו אל אחד. כך כתב הראי"ה: "גוי אחד אנחנו, אחד כיחידו של עולם. זהו עומק טבענו הרוחני שיש בנו בכח"⁷.

שוב מדגיש זאת המהר"ל: "קודש ישראל לה' ראשית תבואתו"⁸, כי בשביל ראשית התבואה אדם זורע כל התבואה... כי הש"י שהוא יחיד בעולם, איך לא יהיה לו בעולם אומה השייכת לו? ויש לה התייחסות אליו שהיא ג"כ אומה יחידה בעולם הזה כמו שהוא ית' יחיד, והם ישראל שעליהם נאמר 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'⁹, שיש להם התורה, ובשביל זה הם עם אחד. ולא כמו שאר אוה"ע [ש] אין להם תורה מן השמים שהיא תורה אחת, רק יש להם דת נימוסית, ודת נימוסית אפשר שתהיה (כפנים) [באופנים] הרבה. רק התורה כתיב בה 'תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם'¹⁰. ועל ידי התורה גם כן ישראל גוי אחד. אומה כמו זאת היא שייכת אל הש"י שהוא ית' אחד"¹¹. זאת אומרת, בזכות העבודה ששומרים אנו אמונים לתורה שהיא אחת, ונמנעים מחילוקי מנהגים בעניינה, מתפרסם כי עובדים אנו לאל אחד.

ובאמת רעיון זה נמצא בדברי חז"ל. על הפסוק: "ויאמר משה זה הדבר אשר צוה ה' תעשו וירא עליכם כבוד ה'"¹² אמרו כי משה הזהיר: "כשם שהוא יחיד בעולם, תהיו כולכם ביראה אחת ובעצה אחת לשרת לפני המקום". מכאן האיסור של "לא תתגודדו", של

5. נצח ישראל, פ"ג.

6. ועל כך נאמר בזוהר ח"ג, צג ע"ב, שהם גוי אחד אך ורק כאשר הם בארץ. ועיין אורות הקודש ח"ב, עמ' תכג; ח"ד, עמ' תקב, תקיט.

7. אורות, עמ' נה.

8. ירמיה ב, ג.

9. שמו"ב ז, כג.

10. במדבר טו, טז.

11. נצח ישראל, תחילת פ"י.

12. ויקרא ט. ו.

מנהגים חלוקים בין קבוצות שונות הנמצאות ביישוב אחד¹³, והוא סעיף של ע"ז¹⁴. וכבר הזכיר הרב שהפלגנות בעניינינו הציבוריים היא סעיף של ע"ז¹⁵.

כך כתב מרן הראי"ה: "האחדות שוכנת בנו ואור ה' אחד חי בקרבנו. הדינים, דיני תורת אלוהים חיים מציינים [כלומר: מייחדים ומאפיינים] אותנו מכל עם ולשון"¹⁶.

מהדברים הללו אפשר להבין מי הוא זה אשר איננו נכלל איתנו באחדות זו. נבאר זאת בפרק הבא.

פרק ג - אלו שאינם כלולים באחדות זו

מרן הראי"ה דן בשאלה: מדוע יש בכל זאת כל כך הרבה פירודים בישראל? הוא עונה שזאת מפני שאנו משקפים את כל התנועות שיש בכל שאר אומות העולם. וז"ל: "ריבוי הצביונים השונים, שמתחלקים בעמים רבים, כלולים בישראל יחד... מתוך כך הם עלולים יותר לפירודים ומחלוקות פנימיים... [ובכל זאת] התורה כולה שמכללת בעז עצמיות סגולותיה, ובשיווי ארחות חייה את הכלל כולו ואת כל פרטיו, היא התריס בפני הפירודים"¹⁷. זאת אומרת, ישנה מסגרת כללית המאחדת את בני האומה, למרות כל הפילוגים. האמונה בקדושת התורה, האמונה כי יוצר כל מסר לנו מסגרת חינוכית ע"פ התורה, היא המאחדת את כולנו, למרות כל חילוקי דיעות הנוגעים לפרטים שונים. ממילא מובן מדבריו שהכופרים בסגולת התורה, מי שכופר במסגרת הכללית הזאת, יצא מן הכלל.

וכך חוזר הרב קוק ומדגיש במפורש: "מכל שינויי הדיעות והטפוסים, בכמה ענינים רוחניים וחומריים, מופיע על ידה [ע"י התורה] הטוב הכללי שמאחד את כולם בכללות קיומה של תורה, מלבד הרשעים המוחלטים העוקרים בית ישראל ופורקים עולה [עול שלה] ביד רמה. כדאמרה ברוריה למינא, רני עקרה שלא ילדה וכו' "¹⁸. הרשעים המוחלטים אינם בכלל אחדות האומה.

13. כמבואר ברמ"א, או"ח, סי' תצג.

14. משמעות הרמב"ם בהל' עבו"ז, פי"ב.

15. אורות, עמ' עג. ע"ע דברי הרצי"ה, עולת ראי"ה עמ' תס"ח.

16. שם, עמ' כ-כא.

17. שם, עמ' קסט.

18. שם בהמשך.

מרן הראי"ה חזר לחילוק זה שוב כאשר בספר "עין איה" ביאר את מעשה ברוריה הנ"ל שהזכיר: "הדבר ידוע שהתחלקות מפלגות בעם גדול, הוא דבר המועיל לשכלולו של העם כשהולכת בנתיב הצדק, כמו מפלגת חכמים, חסידים, אומנים, אכרים. ואפילו מפלגות של דיעות מחולקות בדרכי המוסר וההנהגה, במדיניות [=בפוליטיקה] או בעבודת ה', מביאה כל אחת תועלת וטובה. כי כל מפלגה משכללת מקצוע מיוחד שמועיל לעבודת הכלל ושלמותו. אמנם כל זה אינו מדובר כי אם בשיטות ומפלגות כאלה שאינם נוגעים בחיי העם העיקרי להורסו. אבל הכיתות הרעות העומדות בישראל לפעמים להרס תורה ומצוות, שהם בית חייהם של ישראל, הם אינם נולדים מטבע רוח הכללי של העם כמו שאר כיתות ומפלגות המועילות לשכלול והתפתחות. כי הכיתות הנוגעות בחייהם של ישראל, לשום איבה בין ישראל לאביהם שבשמים, לבטל אחדותם של ישראל וקדושתם ע"י מרידה בתורה בכלל... הם אינם פורחים מרוח העם הפנימי האמיתי כשאר מפלגות מועילות. ואין בכח כנסת ישראל להוליד גידולים רעים ומאררים כאלה, רק מרוח משחית חיצוני נולדו. על כן לא יתדבקו בישראל להיות עצם מעצמי האומה, כי אם בהכנס להם מפלגה ושיטת כתה מסוייגת, יתפרדו מעל אהלי ישראל ויטמעו בין העמים כי לא לה' המה, וכדברי חז"ל על כיו"ב 'הני מערב רב קאתו או מסטרא דערב רב'... על כן אי אפשר להם להתקיים בישראל"¹⁹.

הרי מדבריו שאין לנו אחדות עם הכופרים בקדושת התורה, וכל שכך במי שכופר במציאותו של הקב"ה. כאן חזר הרב על מה שהדגיש במאמרו "אפיקים בנגב", כי "פורקי עול של תורה ביד רמה, בוזי קודש וכופרים בקדושת התורה והמצוות וערכם הקיים, [האומה מתייחסת אליהם] בשלילה גמורה ביחס [ל]האחזה הלאומית"²⁰. ושוב: "שומרי התורה והמצוה, הם אינם מכירים ולא יוכלו להכיר שום אחזה לאומית עם אותם שניערו חצנם"²¹ מנשמתה של האומה ומקור חייה"²².

הנימוק לניתוק זה מן האחדות עם הכופרים הללו מובן מדברי רבי סעדיה גאון, "לפי שאומתנו בני ישראל אינה אומה (אלא) [כי אם] בתורתיה"²³. וכן כתב המהר"ל: "כי בדת הם ישראל, ולא זולת זה"²⁴. נ"ל שהמקור לכך בדברי חז"ל²⁵. מכאן מובן כי המכחיש אמיתות תורה זו אינו שייך לאומתנו, כלומר אין לנו "אחדות" עמו.

19. עין איה, ח"א, פרק א' פסקא קכ"ד.

20. אוצרות הראי"ה, ח"ב, עמ' 121.

21. על פי נחמיה ה, יג.

22. אוצרות הראי"ה, ח"ב, עמ' 122.

23. אמונות ודעות, מאמר ג, פסקה ז.

24. באר הגולה, עמ' קמח.

25. מדרש הגדול לשמות. "ולקחתי אתכם לי לעם".

והנה בדורו של הרב קוק (בשנת תרע"ג) היתה הגימנסיה (מוסד בית ספר תיכון חילוני) ביפו מרכז גדול לחינוך החילוני. נתבקש הרב לאסור מלחמה נגד המוסד הזה. הרב סירב מחמת טעם טאקטי, וכך דבריו: "מפני דרכי שלום. היישוב שלנו בארצנו הקדושה הולך ומתרחב ב"ה, ואנו חייבים לראות שכל אחד יחזק את חברו בכל עניני החיים, לעמוד יחד נגד האויבים הרבים מבני הנכר המתנכלים לנו, ואסור לנו לפי מעמדנו [האקטואלי] כעת לעורר מדנים ומלחמת אחים אפילו בשביל מטרה היותר קדושה"²⁶. משמע כי מחמת פיקוח נפש של היישוב אין לנו לנקוט בדרכי מלחמה.

כך פירט יותר במכתב אחר (משנת תרע"ב): "אע"פ שמלחמה כבדה אנו חייבים להלחם עם הלאומיים היבשים, בעלי 'יהודים בלי יהדות' אשר התרכזו ביחוד ע"י הגימנסיה שלנו פה, מכל מקום אנו חייבים מעבר מזה להשמר מאד שלא לנתק את פתיל האחדות והאחוה בין העובדים והמתיישבים בארץ ישראל. כי למודים אנו למדי לדעת מה מלחמת אחים יכולה לעשות לנו, בפרט בראשית דרכנו בישוב הארץ, ובעודנו כל כך מעטים וחלושי כח ומוקפים משונאים מחוץ מכל העברים"²⁷.

אין כאן סתירה ביחס לדבריו שהבאנו מ"אפיקים בנגב", שאין לנו אחדות עם כופרים, שכן אפשר שהרב לא התייחס לכופרים שהיו בדורו כאלו הכופרים בקדושת התורה. עובדה היא שלימדו בבית הספר והתעניינו גם במקרא!

אבל למרות הסתייגותו מדרכי מלחמה, הרב הזהיר שאין להתחבר אל מורי החינוך החילוני. כאשר נשאל ע"י מורים דתיים ממוסד "תחכמוני" אם להצטרף ל"מרכז המורים", ענה הרב: "על דבר התחברות מורי מוסדנו עם 'מרכז המורים' לפי מצבו כעת, אין גם להעלות על הדעת. הרי כל מגמתנו [היא] להלחם בעה"י מלחמה חיובית נגד האליליות המודרנית שבשיטת ההוראה החדשה, שמרכז זה נושא את דגלה. דעתי היא שאנו חייבים לקבל את הטוב גם מהם, אבל חלילה לנו להתחבר אליהם"²⁸.

שיטתו של הרב היא שיש להתייחס למנהלי הגימנסיה ולמורי המוסד בסגנון של נימוס וכבוד. שיטה זו אפשרה לו לפנות אליהם כדי למנוע קלקולים דתיים. כאשר נודע לו שהם מתכננים לתלמידיהם טיול לירושלים, כתב להם: "רגשי שלום אחים תוקפים אותי להציע לפני כבוד ההנהלה שבטיול שיערך לתלמידי הגימנסיה לירושלים, יאחזו איזה אמצעים

26. אגרות הראי"ה, ח"ב, עמ' קס.

27. שם, עמ' סג.

28. שם, עמ' רפב-רפג.

שעל ידם לא יחולל כבוד הדת וכל קודש, למשל חילול שבת ביחוד בפרהסיא, ואיסור הכניסה למקום המקדש. אני חושב שיש די מקום בלב, למרות כל התהומות המבדילים בין מהלכי הנפש אצלנו, לקבל הצעתי זאת"²⁹.

פרק ד - נגד המפלגתיות

כתב הרב קוק (כנראה ממה שהרגיש בנפשו): "גדולי הנשמה אינם יכולים להיות נפרדים מן הכללות היותר מקיפה... כשהם רואים בעולם, ביחוד החי, קינטוריות, איבות, ודיפות וניגודים, מיד הם עורגים להיות משתתפים בכל חייהם לשאיפות המביאות הכללת החיים ואיחודם, שלומם ושלותם... הם מתאמצים בכל כחם להכליל את הכל, לאחה ולאחד... כשהם באים אל עמם... והם מוצאים אותו מחולק ומפורק, מפולג למפלגות מפלגות, אינם יכולים להתאחד התאחדות גמורה בשום מפלגה, כי הם חפצים להתאחד עם האומה כולה, דוקא כולה"³⁰.

סלדה נפשו העדינה של הרב קוק מהמפלגתיות. הוא הציע לעסקני "המזרחי" בזמנו (בשנת תרע"ג) לעסוק "בעבודת השלום, שלום כללי באומה לכל פלגותיה... אנו צריכים לשום אל לב, מה יהיה האחרית מכל הפירוודים כולם ההולכים ומתרכים, המפלגות, הפדרציות, והפרקציות, האגודות 'והמנינים', הזרמים, וה'כמות'?"³¹.

והרב קוק תמה: "גם בשעה שאנו עומדים על ההכרה של איבת עולם אשר לנגדנו מכל ההמנים"³² שבכל הדורות... גם אז יאפילו עלינו הידיעות המטעות, גם אז אנחנו חושבים בחובנו על דבר נצחונות פעוטים של כחה כלפי כחה, של מפלגה כלפי מפלגה. גם אז אנו מנוגעים בעקשנות לקחת את הטפל ולזרוק את העיקר, לדבר רק על דבר קניינים פרטיים, מפעלים של זעיר שם זעיר שם"³³.

"ויותר גדולה היא הצרה מפני הצרות הפנימיות שלנו, מפני שנשבת שלום הבית אצלנו, שלום בית ישראל... הרי אנחנו רואים בעינינו את הצרה הפנימית האיומה, איך שקמים

29. שם, עמ' קנז.

30. שמונה קבצים, א, קא.

31. אגרות הראי"ה, ח"ב, עמ' רי.

32. ריבוי המילה "המן" ממגילת אסתר.

33. מאמרי הראי"ה, עמ' 154.

יהודים כנגד יהודים, איך שאחים נהפכים זה כנגד זה לזאבים ולנחשים. ואיך זה תאמר 'לך כנוס את כל היהודים'?"³⁴. "מי הוביל אותנו עד תהום החושך של שנאת אחים לאחים?"³⁵.

כאשר לצערו הנורא חזה הרב פראות והתפרעות אנשי השמאל נגד אסיפת הרביזיוניסטים³⁶ זעקה נפשו: "אותו חילול השם למרום פסגתו הגיע, באותה הפעולה הנתעבה של המלחמה הבזויה, מלחמת אחים, הבלתי שכלית, הבלתי נימוסית, הפראית והאכזרית, אשר נתקלנו בה כעת... את שם קדשי אל תחללו עוד! הרפו מאף, התלמדו להביט איש על אחיו, מפלגה על מפלגה, בעינים של אחים חומלים, הנתונים יחד בצרה גדולה, והמוכנים להתאחד למטרה קדושה אחת: עזרת הכלל כולו"³⁷.

פרק ה - הברכה באגודה הרעיונית

"הקיבוץ והחיבור משלים את החסר, אבל דוקא בתנאי שהשלום הפנימי יופיע שם, שאז הקיבוץ עושה את ההשלמה... כל הסיעות והדיעות המפוזרות, הכובשות מקומות ומערכות מיוחדות, פגמיהן הנם פגמים לפי הערך של חוסר האיגוד והקיבוץ. כל מה שהדיעות המשוטטות באומה בכל צדדיה, כולן יחד יתכנסו, יתאספו ויתבררו, יתאחדו זו לזו, אז הרע והכיעור שיש בחלקים מהם נאפס, והאור והחיים הפנימיים וצורת הקודש הולכת ומאירה"³⁸.

הראי"ה מלמד שבהיסטוריה של עמנו בעבר, לכל קבוצה היתה נקודה חיובית כלשהי שתרמה דבר מה לעמנו. זאת למרות שלחלק מהן היו גם דברים שליליים. אבל גם אותם הדברים השליליים גרמו בסופו של דבר לתוצאות ברוכות. וז"ל: "נתנו לנו דחיפות שונות: (א)³⁹ התורה הנגלית (ב) והנסתרת, (ג) הפילוסופיה (ד) ההשכלה המאוחרת, (ה) האגדה (ו) הפלפול (ז) חיבת ציון (ח) תחיית האומה [=הציונות] (ט) והספרות, (י) תנועת הפועלים (יא) החסידות (יב) הנטיה הקוסמופוליטית של המתקנים באשכנז [גרמניה], (יג) התעוררות [תנועת] המוסר, (יד) חיזוק התורה [=הישיבות בליטא], (טו) הנטיה הסגפנית [=הפרושים] (טז) והקנאית [=בעלי מריבה נגד החשודים על קלקול הדת], (יז) הביקורת

34. שם, עמ' 155.

35. שם, עמ' 159. עיין עוד שם, עמ' 162-163, 174-175.

36. עיין שם, עמ' 554; חזון הגאולה, עמ' שמב. המאמר עצמו שם, עמ' רלב-רלג.

37. מאמרי הראי"ה, עמ' 365.

38. שמונה קבצים, ה, עד.

39. האותיות הוספו על ידינו, לתוספת בהירות.

(יח) והאמנות, (יט) דלדולי כח המתבטאים ע"י יאושים [שמא כוונתו לסופר ברנר וכיו"ב] (כ) והסתות שונות. כל חזיון יחידי איננו עולם מלא, ויש מהם בגדר מחלה ורע מוחלט. אבל בהיותם מתאחדים ומתארגנים יחד, כל אלה החזיונות ומקורותיהם ומסיבותיהם, כל נטיה קובעת לה את מקומה לפי ערכה. אז מתייצבים כולם במערכה, והאוכל והפסולת כל אחד קובע את תפקידו, עד שאפילו הזדונים ודמיוני ההבל, גם הם משמשים תפקיד בתור איזה כח גורם. וכשאינן לו תקנה כי אם כליון, הרי כליונו מביא חיים יותר הרבה מאילו לא היה בעולם" ⁴⁰.

רעיון גדול זה קיבל הרב מעומק הגותו בעניין אחדות כל ההוויה ⁴¹.

אחרי שראינו שהאחדות היא בסיס כל הברכות והיא הכרחית וחיונית לישראל, יש לשאול: הא כיצד נסביר את כל המריבות והפילוגים שיש כעת בישראל? כותב הרב: "סמוך לעקבא דמשיחא, מתרבה סגולת האחדות באומה... טמונה היא סגולה זו במטמון של קטיגוריא ומריבות, אבל תוכו רצוף אהבה ואחדות נפלאה" ⁴². דברים אלו מפליאים אותנו ונראים כחלום אוטופי. הא כיצד יכחיש את הנראה? אמנם הרב הרגיש בסתירה פנימית זו וענה על כך במקום אחר: "אמנם כל האומר ששקר בדה המן הרשע באומרו 'ישנו עם אחד, מפוזר ומפורד' ⁴³ – אינו אלא טועה. באמת מפוזר ומפורד הוא העם האחד, אבל בכל זה עם אחד הוא. ושמא תאמר איך יתכן שיהיו שני הפכים בנושא אחד? 'עם אחד' מצד אחד, 'ומפורד' מצד שני? אל תתמה על החפץ. ישנם פלאים בעולם. והעם הזה שכל עמידתו בעולם מרופדת היא בפלאי פלאות, הוא מראה בהוייתו גם כן את הפלא ההוא, ובמהותו העצמי הרי הוא עם אחד, למרות מה שהוא מפוזר ומפורד" ⁴⁴.

ועדיין דברי הרב צריכים ביאור. אמנם הוא מצהיר כי שם לב לסתירה, ולא מעלים עין ממנה. אבל כיצד היא מתיישבת? נלע"ד כי מצאנו פתרון בדברי המהר"ל ⁴⁵. הוא מסביר כי כדי שתתקיים הגלות, גזר הקב"ה שיהיו בני ישראל מפולגים איש נגד דעת חברו. "שאם לא היו מחולקים, לא היה מקוים בהם הפיזור והפירוד. כי אם יש להם לב אחד ביחד, אין כאן

40. שמונה קבצים, ד, נח.

41. עיין אורות הקודש, ח"ב, עמ' שצא, תיא, תנוז.

42. אורות, עמ' עז.

43. אסתר ג, ח.

44. מאמרי הראי"ה, עמ' 155.

45. נצח ישראל, פכ"ה.

פיזור בין האומות. וגזירת הש"י שיהיו מחולקים". כלומר: חילוקי הדעות הללו הם גזורים מפי עליון ית"ש ואין זאת תכונת ישראל בעצם⁴⁶.

הרב עצמו מרמז בדבריו: "מחלת הגלות שבפועל שנתכה עלינו במלוא זעפה... היא מלפפת אותנו ועושה אותנו לעם מפוזר ומפורד". ואח"כ מנחם אותנו: "הננו קרובים להכיר כי ישנה תרופה גם למחלת הפיזור והפירוד שלנו. וסוף כל סוף עם אחד אנחנו ועם אחד נהיה... לך כנוס את כל היהודים"⁴⁷. המחלות הנפשיות ותוצאותיהן הגופניות, אינן מקננות אלא בצד הזיבורית של האדם, הצד הפומבי והמפורסם שלו. אבל הצד הגנוז שלו, הצד הבלתי ידוע שלו, הוא תמיד מלא אומץ, מלא חיים וכח. ומאוצר בריאותו הגנוזה יש (סיפוק) [אפשרות] להשפיע על הצד הידוע והפומבי שלו, המטעה אותו לחשוב על עצמו שהוא חולה ורצוף, בשעה שבאמת הוא בעל נפש אמיצה בריאה ומלאה חיים ועוז"⁴⁸. זה נכון בחיי היחיד, וגם נכון בחיי הציבור.

ישראל – "האחדות שלהם היא עצמיית"⁴⁹.

פרק ו - הצד הרעיוני והצד המעשי

הצד המחשבתי מלמד כי כל צאצאי האבות ובני הגרים הנלווים אליהם הם אחים זה לזה. כולנו צריכים לנהוג זה עם זה בחמלה ולדון זה את זה לכף זכות. במה דברים אמורים? כאשר כולם נאמנים לתורת ה'; ואף שאינם נזהרים לשמור מצוותיה, עדיין כולם מאמינים בקדושתה. אבל כאשר גם זה חסר – אסור לנו לנהוג בכופרים באחזה הנ"ל. בין מפני שאנו צריכים לחנך התועים לחזור בהם, ובין מצד שניזהר לא להיות מושפעים מרפיונם.

וכבר הרמב"ם דן בזה בפירוש המשניות⁵⁰. כנראה לזה התכוון דוד: "חבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודיך"⁵¹. עיין על כך בדברי הראי"ה באגרותיו⁵² אודות השאלה: מי

46. מקור לזה יש בנדורים כב ע"א, על הפסוק: "ונתן ה' לך שם לב רגז" (דברים כח, סה). "שם" בפסוק – הכוונה לחו"ל.

47. אסתר ד, טז.

48. מאמרי הראי"ה, עמ' 155-156.

49. מדבר שור, דרוש ראשון, עמ' יג.

50. לסנהדרין, פרק חלק, בסוף י"ג היסודות.

51. תהלים קיט, סג.

52. אגרות הראי"ה. ח"ב. עמ' קפז.

מאחינו החוטאים עדיין לא איבד את הסגולה של ישראליותו? העמיד לזה הרב שלושה תנאים: מי שעדיין [א] אוהב את עמו, [ב] אוהב את ארצנו, [ג] ובעל מידות טובות ויהודיות.

השאר פירושא הוא – זיל גמור.

הראי"ה קוק והרב בן ציון עוזיאל
(התמונה באדיבות בית הרב)